

LUNDS
UNIVERSITET

Om vikingar för barn

En undersökning om närhet och distans
i tre faktaböcker om historia för barn

Svenska, Språk- och litteraturcentrum

Handledare: Lisa Holm

Datum: 2022-06-02

Janina Andersson Stridh

Språkkonsultprogrammet

SVEK63 Examensarbete

Sammandrag

I denna uppsats analyserar jag den interpersonella metafunktionen i tre faktaböcker för barn som handlar om vikingar. Uppsatsens syfte är att med hjälp av multimodal analys av omtal och tilltal samt kommunikativa handlingar undersöka vilka möjligheter till identifikation och interaktion som erbjuds böckernas läsare. Analysen undersöker huruvida böckernas framställning av sitt innehåll präglas av *närhet* eller *distans*. Böckerna som utgör materialet för analys är *Vikingar* av Torsten Bengtsson från 2011, *Vikingar* av Mats Vänehem från 2015 och *Riktiga vikingar!* av Bengt-Erik Engholm från 2017. Böckerna är från tre olika förlag och använder olika berättartekniker för att framställa sitt innehåll. Resultatet av analysen visar att alla tre böckerna besitter kvaliteter som erbjuder läsaren möjlighet till identifikation och interaktion men i olika hög grad. Engholms och Bengtssons böcker präglas huvudsakligen av närhet medan Vänehems präglas mer av distans.

Nyckelord: faktaböcker, barnlitteratur, närhet och distans, interpersonlighet, historia, vikingar

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
2. Bakgrund	4
3. Material	7
3.1 Vikingar av Bengtsson 2011, läsålder 9–12	7
3.2 Vikingar av Vänehem 2015, läsålder 6–9	8
3.3 Riktiga vikingar! av Engholm 2017, läsålder 9–12	8
3.4 Läsåldrar	9
4 Teori och metod	10
4.1 Teoretisk bakgrund	10
4.2 Metod	12
4.2.1 Omtal och tilltal med personliga pronomen	13
4.2.2 Omtal av barn i text och bild	15
4.2.3 Multimodal analys av kommunikativa handlingar	15
5. Analys och resultat	16
5.1 Bengtsson 2011	20
5.1.1 Övriga iakttagelser	22
5.1.2 Sammanfattning	22
5.2 Vänehem 2015	25
5.2.1 Övriga iakttagelser	26
5.2.2 Sammanfattning	26
5.3 Engholm 2017	30
5.3.1 Övriga iakttagelser	31
5.3.2 Sammanfattning	32
6. Diskussion	32
Källförteckning	36

1. Inledning

Jag anser att tillgång till historia är något som kan gynna alla människor. I dagens individualistiska och vetenskapligt byggda samhälle är det lätt att känna sig vilslen, rotlös och kanske rent av meningslös. Kunskap om forna tanke- och levnadssätt kan enligt mig sätta nutiden i ett nytt perspektiv och nyansera en människas bild om t.ex vad som är rätt eller fel, fint eller fult och viktigt eller oviktigt. I synnerhet barn kan ha nytta av att få ta del av hur folk kunde leva förr i tiden. Jag tror att bra barnböcker kan leda till att barnet utvecklar en respekt för dåtidens människor och levnadssätt samt ödmjukhet inför nutiden. Jag vill undersöka huruvida de läsande barnen ges möjlighet att förstå att historieböckerna är *deras historia*. Jag hoppas att bra historieböcker kan ge de läsande små en stadigare grund att stå på. Det är min mening att vägen till barns förståelse för historia är via *interaktion* med innehållet i böckerna via igenkännande (identifikation) och relationsskapande.

Syftet med denna uppsats är att analysera vilka möjligheter till identifikation och relationsskapande som erbjuds läsare av tre utvalda faktaböcker för barn. Faktaböckerna handlar samtliga om *vikingar* och har till mångt och mycket samma innehåll. I den här uppsatsen ämnar jag analysera betydelsepotentialer i bild, text och i viss mån grafiska element i texten i böckerna utifrån ett interpersonellt perspektiv. Den interpersonella metafunktionen möjliggör en analys av var texten placerar det läsande barnet i relation till det som berättas vilket antas forma läsarens relation till innehållet. Jag kommer analysera *omtal och tilltal* samt *kommunikativa handlingar* i den multimodala texten. På detta vis önskar jag få syn på vilka möjligheter böckerna ger barnen till att få känna sig som en del av – eller en fortsättning av – historien.

Mina forskningsfrågor är således:

Präglas framställningen av innehållet i böckerna av närhet eller distans? Ges det läsande barnet möjlighet att interagera med innehållet i böckerna? På vilka sätt?

2. Bakgrund

I det här kapitlet går jag igenom relevant forskning om barnlitteratur, dess uppkomst och faktabokens plats däri. Senare presenterar jag mitt material för analys.

Barnkulturens plats i samhället började växa i samband med det svenska välfärdssamhällets framkomst efter andra världskriget. Barnlitteraturen har ända sedan 1970-talet studerats som ett universitetsämne i Sverige (Kåreland 2001:11). Den svenska forskningen om barnlitteratur är således idag både gedigen och respekterad. Forskningen berör dock nästan uteslutande skönlitterära barnböcker, vilket kan tyckas konstigt eftersom barnboksgenren, som Lena Kåreland beskriver i sin bok *Möte med barnboken*, hade sin början i 1700-talets pedagogiska barnlitteratur (Kåreland 2001:25). I *Barnbokens byggklossar* skriver Maria Nikolajeva följande om faktabokens plats inom barnlitteraturen:

Faktaböcker behandlas ibland som en specifik genre inom barnlitteraturen, något som man definitivt inte gör med allmän litteratur. Faktaböcker är också en form av litteratur som marknadsförs för barn, men de har så speciella drag att de över huvud taget inte kan diskuteras tillsammans och på samma villkor som skönlitteratur. (Nikolajeva 2004:22)

Enligt Nikolajeva kan forskning om skönlitterära barnböcker alltså inte appliceras på faktaböcker.

Svenska barnboksinstitutet har sedan 1977 gett ut tidskriften *Barnboken*. Idag har tidskriften stöd av Vetenskapsrådet och den är Sveriges enda vetenskapliga tidskrift med fokus på barn- och ungdomslitteratur (Svenska Barnboksinstitutets hemsida: *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*). Jag har systematiskt gått igenom *Barnbokens* digitala artiklar och använt sökorden ”faktabok”, ”faktaböcker” och ”identifikation”. Sökningen resulterade i mycket litet. I endast en artikel fann jag något av relevans för min undersökning. Artikeln är en bokrecension av Mari Mossberg om samlingsvolymen ”A Semiotic Model of the Nonnarrative Picturebook” av Nina Goga, Sarah Hoem Iversen och Anne-Stefi Teigland (2021a). Mossberg inleder artikeln med att bekräfta att forskningen om faktaböcker för barn i dagsläget är begränsad:

Utgivningen av faktaböcker för barn och unga är omfattande både i Sverige och internationellt, men forskningen om denna litteratur-kategori är fortfarande förhållandevis begränsad. (Mossberg 2021a:1)

Enligt Kåreland är det som barn letar efter i en bra barnbok att den ska vara *rolig* och *spännande* (2001:88). Viktigt är att tänka på att ordet *spänning* kan betyda andra saker för barn än vad det gör för vuxna. Ett vanligt motiv är barnets relation till vuxenvärlden och enligt Kåreland så får fantasi fungera som kompensation för barns maktlöshet (2001:92) Kåreland tar med ett citat av Dostojevskij i sin bok för att illustrera barns behov av fantasi:

Fantasin är en naturkraft inom människan, så mycket mer i varje barn, eftersom den hos barnen från allra första början är starkare utvecklad än varje annan förmåga och kräver tillfredsställelse. (Dostojevskij i Kåreland 2001:78)

Om faktaböcker för barn skriver Kåreland att såsom vi känner dem idag blev de till under 1970-talet (2001:57). Hon skriver att förändringar i genren barnböcker generellt speglar samhällets utveckling och kan visa hur exempelvis historiesyn förändras (2001:89). Mossberg skriver i sin recension om ett avsnitt om ideologi i den recenserade boken, bestående av fyra kapitel:

Många läsare förväntar sig nog att faktaböcker ska presentera objektiva och ”sanna” fakta, men författarna till de fyra kapitlen visar tydligt att det alltid finns en avsändare som har valt ut, organiserat och presenterat stoffet ur ett visst perspektiv, och att detta med nödvändighet leder till en ideologisk vinkling i såväl text som bild. (Mossberg 2021a:3)

I den moderna faktaboken är det inte ovanligt att bilden får stå för en väsentlig del av informationen (Kåreland 2001:57). Mossberg skriver följande om bilder i faktaböcker:

Bilder har alltid varit ett framträdande element i faktaböcker för barn, men de har fått en ökad betydelse under de senaste årtiondena och är idag så gott som oundgängliga inslag. (Mossberg 2021a:1)

Vidare poängterar Kåreland att barn i ökande takt blir utsatta för ett högt tempo och ett massivt utbud av bilder via olika former av media. Enligt henne kan detta medföra att deras behov av spänning stegras eftersom de vänjs vid häftigt tempo och starka effekter (Kåreland 2001:88). I Mossbergs recension pekar hon på en typ av faktabok som uppkommit sedan 1990-talet:

Dessa okonventionella böcker tänjer på gränserna för vad en faktabok kan anses vara och utgör i många fall hybridtexter mitt emellan fakta och fiktion, och narrativ och icke-narrativ text. Genom att de i stor utsträckning skapas av illustratörer och grafiker med en egen personlig stil får böckernas estetik ofta en framträdande plats [...]
(Mossberg 2021a:2)

Forskningen som finns om faktaböcker för barn lämnar mycket att önska. Samtidigt har utgivningen av faktaböcker ökat markant de senaste årtiondena (Mossberg 2021b:2). Förhoppningsvis växer fältet sig större de kommande åren.

3. Material

Mitt material för analys består av tre faktaböcker för barn som handlar om vikingar. Böckerna är utgivna 2011, 2015 och 2017 från tre olika förlag. Jag valde bland faktaböckerna om vikingar för barn på Lunds Folkbibliotek och utgick ifrån två kriterier: de skulle inte vara översättningar utan skrivna på svenska och de skulle vara relativt nyskrivna. De tre böcker som utgör mitt material för analys var de enda tre på hyllan som uppfyllde dessa kriterier. Nedan presenterar jag böckerna var för sig. Jag berättar om varje boks förlag och författare och ger en inblick i bokens innehåll. Alla satta läsåldrar är tagna från bokens sida på bokus.com. Vidare kommer ett avsnitt om läsåldrar.

3.1 Vikingar av Bengtsson 2011, läsålder 9–12

Vikingar av Torsten Bengtsson med illustrationer av Mats Minnhagen och Åsa Carlsson kom ut för första gången 2011. Den gavs ut av Nypon förlag – ett lättlästförlag som startats bara ett år tidigare, 2010. Författaren Torsten Bengtsson är specialpedagog och prisbelönad barn- och ungdomsförfattare. Han har skrivit faktaböcker såväl som skönlitteratur och läroböcker för barn (Bengtsson (u.å.): Ungdomsböcker).

Vikingar är en del av serien *AHA, nu fattar jag!* från Nypon förlag, en serie faktaböcker om olika ämnen som enligt förlaget själv ”är kopplade till läroplanen och passar även för särskolan”. Alla böckerna är mellan 20 och 40 sidor långa, *Vikingar* är 25 sidor lång. De innehåller färgglada illustrationer på varje uppslag och har en några sidor lång berättelse i mitten. Förlaget själva säger även att ”svåra ord förklaras i marginalen” (Nypon och Vilja

förlag (u.å.): Serier: AHA, nu fattar jag!). Nypon förlag har ett system med 6 olika så kallade lästnivåer där nivå 1 avser *lättast* och nivå 6 avser *på väg mot traditionella böcker*. Böckerna i serien *AHA, nu fattar jag!* ligger alla på nivå 3: *lätt* (Nypon och Vilja förlag (u.å.): Om oss: lästnivåer).

3.2 Vikingar av Vänehem 2015, läsålder 6–9

Vikingar av Mats Vänehem kom ut 2015 på Bonnier Carlsen förlag. Förlaget ger ut barn- och ungdomsböcker av olika slag. Förlaget skriver om sig själva:

Vårt mål är att ge ut en bok för varje barn, oavsett ålder, ursprung, intressen, behov och förmågor. (Bonnier Carlsens (u.å.): Om förlaget)

Både texten och alla illustrationer i boken är av Mats Vänehem. Författaren är arkeolog med erfarenhet från museivärlden. Han har gett ut flera historiska böcker för barn och ungdomar - både skönlitterära och faktaböcker (Vänehem (u.å.): About). *Vikingar* är 46 sidor lång.

Illustrationerna i boken är detaljrika och vackra och författaren låter dem ta stor plats i boken.

I en mejlkonversation jag haft med Vänehem berättade han att boken ursprungligen gjordes som bilderbok helt utan text. Boken arbetades senare om med hjälp av Natur & Kultur förlag för att kunna användas som läromedel i mellanstadiet.

3.3 Riktiga vikingar! av Engholm 2017, läsålder 9–12

Riktiga vikingar! av Bengt-Erik Engholm kom ut första gången på Natur & Kultur förlag år 2017. Illustrationerna är av Jonna Björnstjerna och boken består av 85 sidor. Förlaget ger ut dels läromedel för grund- och gymnasieskola samt facklitteratur för högre studier, dels det de själva kallar för ”allmänlitteratur” – barnböcker, kokböcker, skönlitteratur med mera (Natur och Kultur förlag (u.å.): Om Natur och Kultur). *Riktiga vikingar!* faller under kategorin allmänlitteratur.

Bengt-Erik Engholm är författare av barn- och ungdomslitteratur. I sin presentation på förlagets hemsida skriver Engholm följande om sitt författarskap:

Till ”nyläsande” barn vill jag förmedla en humanistisk livssyn och att man ska vara sig själv och jag vill göra det på ett underhållande sätt, så att det blir roligt att läsa.

(Bonnier Carlsen (u.å.): Författarsida för Bengt-Erik Engholm)

3.4 Läsåldrar

När jag skulle välja mitt material för analys var det en del av information om böckerna som var ganska svårtillgänglig – specifikt information om vilka åldrar böckerna hade som tänkta läsare. Faktaböckerna för barn var inte sorterade efter ålder på folkbiblioteket i Lund och barnbibliotekarien där kunde heller inte svara på mina frågor om läsåldrar. Enligt en mejlkontakt jag haft med Svenska Barnboksinstitutet framgick det att de flesta folkbibliotek idag använder den s.k. SAB-klassifikationen. När det kommer till skönlitteratur ingår rekommenderad läsålder i SAB-klassifikationen men det gör det inte för faktaböcker. Det går att argumentera för att avsaknad av satta läsåldrar på faktaböcker är en bra sak som gör böckerna mer tillgängliga för alla barn. Självklart lär sig inte alla barn att läsa precis lika snabbt eller precis lika väl och med tanke på det kanske en åldersklassifikation skulle vara begränsande.

När inte biblioteket hade någon information om rekommenderade läsåldrar gick jag till förlagens hemsidor. Nypon förlag har en hel sida på sin hemsida som handlar om deras lästlänivåer och de gör en poäng av att inte associera lästlänivåerna med någon speciell ålder. De andra två förlagens hemsidor innehöll ingen information om rekommenderad läsålder. Då vände jag mig till bokus.com. Bokus.com är en internetbokhandel och de har ett system med läsåldrarna 0–3, 6–9, 9–12 och 12–15. Alla böcker som ligger till försäljning på hemsidan har en av dessa fyra läsåldrar applicerad på sig. Jag mejlade Bokus kundservice och enligt dem är det förlagen själva som registrerar vilken av läsåldrarna som bäst passar in på en bok när den ska läggas upp på bokus. De läsåldrar jag använder i beskrivningen av mitt material kommer från bokus.com.

4. Teori och metod

I det här kapitlet går jag igenom den teoretiska bakgrunden till min analys och beskriver den litteratur jag kommer använda mig av. Jag presenterar sedan mina analyskategorier och går igenom termer och verktyg jag kommer använda mig av för varje kategori.

4.1 Teoretisk bakgrund

För att analysera mitt valda material kommer jag använda mig dels av den modell för textanalys som presenteras av Hellspong & Ledin i *Vägar genom texten* (1997) och dels Anders Björkvalls modell för multimodal analys ur *Den visuella texten* (2012). Båda böckerna bygger på teorier framtagna av Michael Halliday inom Systemisk-Funktionell Lingvistik.

Hellspong & Ledin skriver att brukstexter har tre huvudsakliga egenskaper: de har en form, de har något att säga och de skapar en relation till sina läsare. Dessa är, i ovan nämnda ordning, den textuella, den ideationella och den interpersonella strukturen. Dessa tre egenskaper representerar det som kallas *de metatextuella funktionerna*. Utöver dessa tre strukturer tar Hellspong & Ledins textmodell hänsyn till att en fjärde dimension av texten spelar stor roll för de metatextuella funktionerna, nämligen *kontexten* (Hellspong & Ledin 1997:41–47).

Hellspong & Ledins textmodell är framtagen för analys av skriven text. Faktaböcker för barn innehåller utöver skriven text en del andra betydelseskapande komponenter: nämligen bilder och grafiska element. Som verktyg för att analysera bilder och grafiska element kommer jag använda mig av Anders Björkvalls modell för multimodal analys. Liksom Hellspong & Ledins modell för brukstextanalys utgår även Björkvalls modell från de tre metatextuella funktionerna. Björkvall utvidgar textbegreppet och använder ordet *texten* för att mena en kombination av olika multimodala element med sammanhängande betydelsepotentialer (2012:7). För enkelhetens skull kommer jag skilja på olika textelement genom att använda termerna *den skrivna texten* och *bilden*.

En utgångspunkt i min analys kommer att vara att kommunikation alltid är ett medel för handling. När vi uttrycker oss i språk gör vi alltid något som kan förändra eller påverka situationer och människor (Hellspong & Ledin 1997:161). Det som bild eller text gör i och med sitt uttryck kommer jag att kalla för *kommunikativa handlingar*. I skriven text kan det kallas *språkhandlingar* och i bild *bildhandlingar*. Exempel på kommunikativa handlingar är att fråga, svara, erbjuda, påpeka, döma, förbjuda etc.

Vidare går det att skilja på *allmänna* och *speciella* språkhandlingar. Allmänna språkhandlingar är de fem som har en egen unik form för sin specifika handling: påståenden,

frågor, uppmaningar, interjektioner och utrop . De speciella språkhandlingarna är alla andra tänkbara språkhandlingar (Hellspång & Ledin 1997:164). Speciella språkhandlingar måste alltså ta sig uttryck genom någon av de allmänna språkhandlingarna. Exempelvis kan den speciella handling man utför genom att säga ”du är fin idag” vara en *komplimang* men komplimangen tar sig här uttryck via den allmänna språkhandlingen ett *påstående*.

Björkvall presenterar en modell för analys av språkhandlingar som ursprungligen är av Michael Halliday. Den bygger på att det finns två grundläggande talarroller: en givande och en krävande roll. Det finns också två grundläggande sorters utbyte som kan ske: utbyte av information och utbyte av tjänster. Kombinationen av dessa talarroller med de olika typerna av utbyte ger oss de grundläggande språkhandlingarna (Björkvall 2012:33) som jag kommer undersöka i mitt material. Se tabell 1 nedan.

Tabell 1: De grundläggande språkhandlingarna

Talarroll	Utbyte	
	Information	Tjänst
Givande	Påstå	Erbjuda
Krävande	Fråga	Uppmana

Björkvall använder Hallidays modell och bygger vidare på den för att få den att passa till analys av bilder. Björkvall menar att talarrollerna är de samma i bild som i lexikogrammatiskt språk men att utbyten inte går att specificera på samma sätt. Björkvalls modell för grundläggande bildhandlingar utgår alltså ifrån att en bild kan ta sig an en roll som antingen givande eller krävande och att utbytet som sker med läsaren av bilden därmed blir ett erbjudande eller ett krav (Björkvall 2012:37). Se tabell 2 nedan.

Tabell 2: De grundläggande bildhandlingarna

Talarroll	Utbyte
Givande	Erbjuda
Krävande	Kräva

Björkvall beskriver närhet och distans i bilder med hjälp av en uppsättning olika begrepp. Han använder de tre överordnade kategorierna *personlig distans*, *social distans* och *distanserat* (Björkvall 2012:46). De olika kategorierna appliceras på bilder med hänsyn till motivens storlek och beskärning. Den personliga distansen kan delas upp i *personligt-intimt* och *personligt-nära*. Den personliga distansen präglas av närhet i och med att bilderna är formaterade på ett sätt som gör det *upplevda avståndet* mellan bilden och läsaren litet. I fallet *personligt-intimt* handlar det ofta om extrema närbilder och *personligt-nära* vanliga närbilder. Vidare delar han upp social distans i *socialt-nära*, *socialt-medel* och *socialt-långt*. *Social distans* beskriver ett upplevt avstånd mellan läsaren och bilden där de två skulle kunna hålla en konversation. Det rör sig om helkroppsbilder, halvbilder och halv närbilder. Med hjälp av de här termerna går det att beskriva det upplevda avståndet mellan en läsare och en bild. Även andra saker än storlek och beskärning kan bidra med antingen närhet eller distans i en bild. När det rör sig om figurer i bild är exempelvis *kroppsspråk*, *gester*, *ansiktsuttryck* med mera bärande av betydelsepotentialer som positionerar läsaren nära eller längre ifrån bilden.

För att få svar på min forskningsfråga utför jag en multimodal analys på mitt valda material med fokus på den *interpersonella strukturen*. Det vill säga – den sidan av texten som ämnar skapa en relation mellan sig själv och läsaren. Den interpersonella strukturen tar sig uttryck både i skriven text och i bild.

Det finns många sätt på vilka en text skapar en relation med sin läsare. Ovan presenterade modeller för textanalys är utförliga. Jag väljer att använda valda delar av dem för analys av den interpersonella strukturen i mitt material. I detta arbete ämnar jag titta på *omtal och tilltal* samt *kommunikativa handlingar* (dvs. språk- eller bildhandlingar) i den multimodala texten.

4.2 Metod

Analysen av *omtal och tilltal* utför jag på *hela böckerna*. Jag kommer ta fasta på alla förekomster av direkt tilltal till läsaren och omtal av barn i text och bild. Jag kommer även titta på omtal av författaren själv i första person. Utifrån resultaten av analysen av omtal och tilltal kommer jag dra slutsatser om *närhet* och *distans* i böckerna.

Genom att titta på *omtal och tilltal* i mitt valda material kommer jag att kunna ta fasta på texternas *grad av interaktivitet*, det vill säga hur stort utbytet mellan texten och läsaren är. Jag undersöker böckernas användning av personliga pronomen som medel för omtal och tilltal under rubriken *omtal och tilltal med personliga pronomen*. Jag undersöker barns närvaro i skriven text och bild under rubriken *omtal av barn i text och bild*. Båda typerna av omtal och tilltal antas bidra med interaktivitet och erbjuda möjlighet till identifikation hos det läsande barnet.

Vidare tittar jag på *kommunikativa handlingar* i böckerna. Denna typ av analys är något mer ingående så jag kommer därför utföra den på ett urval av text ur böckerna. Min hela analys kommer därmed att gå ifrån att först vara mer generell och för att sedan smalna av.

Jag ämnar även i viss mån undersöka vad för relation texten och bilderna i boken har till varandra i de olika böckerna. Björkvall beskriver ett sätt att ta fasta på bild och texts relation till varandra (2012:24–25). Han menar att bild och text antingen kan ha en *avbytesrelation*, en *förankringsrelation* eller vara *illustrerande*. En avbytesrelation innebär att skrift och bild kompletterar varandra med delbetydelser som tillsammans bildar en helhet. Vid en förankringsrelation används den skrivna texten för att peka på centrala betydelser i bilden. Och vid illustrerande används bilden för att klargöra den skrivna texten. Det är relevant att ta fasta på vilken av dessa olika relationer som råder mellan text och bild i böckerna för att veta var i den multimodala texten det kan finnas betydelsepotentialer.

4.2.1 Omtal och tilltal med personliga pronomen

Jag använder termerna *författar-jag* och *läsar-du* för att beskriva de roller som texten i fråga lägger på författaren respektive läsaren i och med användningen av dessa personliga pronomen. Förekomsten av författar-jag antas positionera författaren av texten – textens röst – nära läsaren och förekomsten av läsar-du antas dra läsaren närmare texten (och därmed författaren).

Det är även intressant att titta på förekomsten av pronomenet *vi* eftersom även det kan bidra med närhet eller distans. *Vi* kan användas på olika sätt inom samma text så därför är det berättigat att specificera vilka sorters *vi* jag kommer undersöka. Med *allmänt vi* menar jag ett *vi* vari läsaren förväntas placera i stort sett hela det moderna samhället. Exempel:

Denna tid kallar vi idag för vikingatiden. (Bengtsson 2011:4)

I andra fall inrymmer *vi:et* enbart läsaren och författaren. Detta kommer jag kalla för ett *du och jag-vi*. Exempel:

Vi använder vår fantasi, precis som arkeologer och historiker måste göra, och åker tusen år bakåt i tiden. (Engholm 2017:28)

Att skilja på de två olika typerna av *vi* är viktigt eftersom det ena *vi:et* – det allmänna – präglas mer av distans än det andra – *du och jag-vi:et* – som skapar mer närhet.

Jag kommer således undersöka dessa fyra olika typer av direkt tilltal eller omtal med personliga pronomen i samtliga böcker: läsar-du, författar-jag, allmänt vi och du och jag-vi. I början av analysen av omtal och tilltal för varje bok kommer jag sammanställa samtliga förekomster av omtal och tilltal med dessa typer personliga pronomen i en tabell. Jag valde att bara räkna förekomsten av dessa pronomen i deras grundformer, det vill säga *du, jag* och *vi* och inte *din, min* och *vår* etc. Jag valde att göra det på det här sättet därför att böjningar av pronomina var väldigt få i alla tre böckerna.

Det direkta till- och omtalet är en semiotisk resurs som kan skapa närhet eller distans. En analys av förekomsten av ovan nämnda pronomen kan alltså synliggöra i vilken utsträckning texten skapar närhet eller distans med till- och omtal.

Böckerna har sina individuella egenheter när det kommer till användandet av personliga pronomen i direkt tilltal. Dessa egenheter kommer även de redovisas för antingen i tabellform eller med exempel.

4.2.2 Omtal av barn i text och bild

Eftersom mitt valda material riktar sig till barn kommer omtal i den multimodala texten förutom användning av personliga pronomen även handla om *barns närvaro* dvs. *omtal av barn i skriven text och bild*. Detta kommer inbegripa samtliga illustrationer av människor som verkar vara barn och användningen av ordet *barn* i hela den skrivna texten. Jag har även valt

att inkludera orden *pojke* och *flicka* som omtal av barn i skriven text eftersom författarna av alla tre böckerna verkar använda *pojke* för att betyda ”barn av manligt kön” och *flicka* för ”barn av kvinnligt kön”.

4.2.3 Multimodal analys av kommunikativa handlingar

Den multimodala analysen kommer att utföras på ett urval av mitt material. Jag har valt att utföra analysen på böckernas *omslag* eftersom det är de som ger de tänkta läsarna deras första intryck av böckerna och kan därför antagas vara någorlunda representativa av deras innehåll. Vanligtvis sägs det att man inte bör döma en bok efter dess omslag men i det här fallet är det relevant för analysen. Särskilt eftersom barn i större utsträckning än vuxna letar efter visuell stimuli i litteratur (Kåreland 2001:57) Därefter kommer jag analysera böckernas *första uppslag*. I två av böckerna, Bengtsson 2011 respektive Vänehem 2015, inkluderar jag även några textelement innan det första textuella uppslaget som del av bokens *första uppslag*. I Bengtsson 2011 gäller det innehållsförteckningen och i Vänehem 2015 en illustration vid bokens titelsida. Detta därför att jag anser dem intressanta och bidragande till relationsskapandet med boken. I Engholm 2017 förekommer inte några textelement värda en analys innan det första textuella uppslaget.

Jag kommer i mitt urval av material titta på vilka kommunikativa handlingar i bild och ord som tar plats i texten. Speciellt intressanta bland språkhandlingarna kommer vara *uppmaningar* och *frågor* eftersom dessa två handlingar kräver en grad av interaktivitet som gör en inferens av ett *du* nödvändig. Inferensen av ett *du* bidrar med *närhet*. När det kommer till bildhandlingar så undersöker jag huruvida bilden framförallt *erbjuder* läsaren att titta eller ställer ett *krav* på uppmärksamhet. Kravet på uppmärksamhet antas bidra med högre grad av interaktivitet än erbjudandet eftersom erbjudandet kan nekas.

5. Analys och resultat

I detta kapitel använder jag ovan beskrivna metoder för att analysera mitt material. Jag presenterar de resultat som analysen ger för varje bok en och en. Jag börjar med *Vikingar* av Torsten Bengtsson följt av *Vikingar* av Mats Vänehem och sist *Riktiga vikingar!* av Bengt-Erik Engholm. Under varje bok presenterar jag först resultaten från analyskategorin omtal och tilltal, sedan resultaten av den multimodal analysen av kommunikativa handlingar. Efter det följer en rubrik med titeln *övriga iakttagelser* där jag reflekterar över påfallande

saker i boken som inte faller under någon av mina analyskategorier men som ändå bidrar med antingen närhet eller distans. Jag avslutar analysdelen av vardera bok med en liten sammanfattning och reflektion över resultaten.

5.1 Bengtsson 2011

Vikingar av Torsten Bengtsson kom ut på Nypon förlag 2011, ett lättlästförlag som ger ut litteratur för barn och unga. Boken har 25 sidor och innehåller illustrationer gjorda av Mats Minnhagen och Åsa Carlsson.

Omtal och tilltal med personliga pronomen

Boken innehåller sammanlagt 17 *jag* och 49 *vi* men inget av *jag:en* och endast 5 av *vi:en* passar in i mina analyskategorier. Detta är eftersom textens röst lämnats över från författaren till en fiktiv karaktär och ett fiktivt sammanhang. Räknat till de pronomen som får plats i mina analyskategorier så finns det 8 st läsar-du, 0 st författar-jag, 5 st allmänt vi och 0 du och jag-vi.

Tabell 3: Förekomster av omtal och tilltal i skriven text i Bengtsson 2011

Pronomen	Antal förekomster i hela boken
Läsar-du	8 gånger
Författar-jag	0 gånger
Allmänt <i>vi</i>	5 gånger
Du och jag-vi	0 gånger

Exempel på användningen av allmänt *vi*:

Denna tid kallar vi idag för vikingatiden (Bengtsson 2011:4).

Men vi vet att många pojkar på vikingatiden levde som Sven (Bengtsson 2011:4).

Inuti *vi:en* får läsaren lägga hela sin föreställning om vårt moderna samhälle. Läsaren själv tar inte någon särskilt stor plats i det allmänna *vi:et*.

Det första du:et i boken träder fram i den allra sista meningen på det första textuella uppslaget:

På nästa sida ska du få träffa Sven från vikingatiden (Bengtsson 2011:4).

Här rör det sig alltså om direkt tilltal av läsaren och upprättandet av ett så kallat *läsar-du*. Nästa gång läsar-du:et träder fram i texten är i faktarutor på sidan 22 och 23:

De stora stenarna med runor på finns kvar än idag. De kallas för runstenar. Idag finns det över 3 000 runstenar i vårt land. Här intill kan du se några runor. (Bengtsson 2011:22, fetstil i original)

En skatt från vikingatiden

En pojke på ön Gotland hittade för några år sedan en skatt från vikingatiden. Den vägde 65 kilo. Här fanns mynt, armband, halsband och vackra smycken. Idag kan du se skatten på Gotlands Fornsal i staden Visby. (Bengtsson 2011:23, fetstil i original)

Tabellen ger en bild av boken som får den att verka relativt tom på personliga pronomen. Men eftersom majoriteten av informationen som förmedlas till läsaren i boken berättas genom karaktären Sven är det han som tar författarens roll som textens röst. Sven benämner sig själv med *jag* 17 gånger i boken. Exempel:

Jag brukar **rista** in runor i mina saker. Det kan vara på min kam, kniv eller pilbåge. (Bengtsson 2011:22, fetstil i original)

I och med att Sven är en vikingapojke innefattar hans användande av pronomenet *vi* inte det moderna samhället så som läsaren känner till det och kan därför inte räknas vara ett allmänt *vi*. Istället betyder Svens *vi* i stil med *vi som lever på vikingatiden*. Exempel:

När vi seglar kryper vi under varma filter av skinn. (Bengtsson 2011:6)

Detta *vikinga-vi* används 44 gånger i boken.

Tabell 4: Förekomster av omtal och tilltal från Svens perspektiv i Bengtsson 2011

Pronomen	Antal förekomster i hela boken
Sven-jag	17
Vikinga-vi	44

Omtal av barn i text och bild

Vid läsandet av det första uppslaget i boken ges läsaren möjlighet att förstå att berättaren Sven är ett barn eftersom han ser ut som ett barn på illustrationen på sidan och för att det står att han är 14 år gammal. Här på första uppslaget finner läsaren alltså *omtal av barn* i form av karaktären Sven. Nästa explicita fall av *omtal av barn* i boken finner vi på sidorna 18 och 19. På sidan 18: [...] *under vintern finns det inte lika mycket att göra. Då kan vi barn åka skridskor på isen.* Sven berättar på samma sida om sina syskon: *Jag och mina bröder gillar att skjuta med pilbåge [...]; Mina systrar är mest inne.* Sidan 19 har rubriken *Livet och döden.* Under rubriken berättar Sven om sin lillebror som dog som spädbarn och om sin storasyster Tora som blev sjuk och dog. Intill texten syns ett fotografi på ett vikingatida barnskelett. I en ruta på sidan står texten *Det är en flicka som hittades i en grav från vikingatiden. Kanske är det Tora?* I ovan citerade faktaruta från sidan 23 i boken möter vi bokens sista *omtal av barn* i form av en nutida pojke på Gotland som hittade en vikingaskatt.

När det kommer till *omtal av barn i bild* det vill säga illustrationer i boken som föreställer barn så har vi till att börja med den tidigare nämnda illustrationen på Sven från sidan 5. I resten av boken används en beskuren variant av samma illustration visande enbart Svens ansikte i en liten cirkel. Denna cirkel med Svens ansikte förekommer på samtliga övriga sidor i boken med undantag för sidorna 12–15 som är berättelsen om när Sven åker ut och rövar. Att Svens ansikte finns på varje sida gör det tydligt för läsaren att det hela tiden är Sven som berättar. Svens, ett barns, närvaro präglar alltså i stort sett hela boken på det viset.

Utöver illustrationen föreställande Svens ansikte förekommer illustrationer av barn 4 gånger i resten av boken. En gång, på sidan 7 där texten handlar om vikingarnas skepp, syns 8 människor varav 2 är betydligt mindre och kan tolkas som barn. I illustrationen positioneras samtliga människor som helt *distanserade*. Skeppet är det som är i fokus och inget av

människornas ansikten syns för att de positioneras som så pass långt bort att ansiktsdrag inte behöver synas.

Nästa gång ett barn är med på bild är på sidan 13. Då befinner vi oss mitt i berättelsen om den gången Sven följde med ut för att röva. En illustration visar i bakgrunden flera vikinga-rövare med hjälmar, sköldar och svärd. I förgrunden syns en flicka i Svens ålder ligga på marken med skräckslagen min. Över henne sitter Sven lutad. Han trycker hennes ben och ena arm mot marken med sin kropp och har kniven i högsta hugg.

Sidan 17 är helt fylld av en enda illustration som föreställer insidan av det hus där Sven bor. Texten på sidan intill har rubriken *Vår gård*. I förgrunden står Svens mamma och Sven själv över en gryta som hänger över en eldstad. I bakgrunden skymtas två små koltbarn i interaktion med en annan vuxen, även hon i bakgrunden, och bakom mammans rygg syns ännu ett koltbarn och ett lite större barn.

På sidan 18, syns en illustration av två barn som skiljer sig från resten av illustrationerna i boken. Den är gjord i en atypisk stil; den är grövre och mer lik en skiss. Illustrationen föreställer en flicka och en pojke och den är positionerad jämte ett stycke text som beskriver vad Svens syskon har på sig för kläder.

Barn får ta plats i bild och text som en del av familjekonstellationer och som exempel på vad Sven och hans kompisar kunde hitta på. Att stycket som handlar om kläder på vikingatiden låter exemplifiera klädedräkten via två barn och vad de har på sig är ett exempel på att barn är menade att vara utgångspunkten i berättandet.

Kommunikativa handlingar

Bokens omslag är mörkt såväl bokstavligt som bildligt. Det föreställer en scen av ett vikingaskepp i storm, skräckslagna figurer tittar förbryllat åt olika håll, i högra hörnet slår en blixt ned i vattnet och i bildens mitt ser vi ett ungt ansikte som med rädsla i blicken tittar rakt på läsaren. Blicken ställer ett krav på att bli mött och bidrar alltså med interaktivitet. Den unga gestalten föreställer 14-åriga Sven som vi får möta i boken.

På det första uppslaget i *Vikingar* möts läsaren av en innehållsförteckning med sidanvisningar. Rubriken lyder *Den här boken handlar om vikingar. Här är några saker som du får veta mer*

om.: Sedan listas exempelvis *Sidan 4 Vikingarna levde för länge sedan*; *Sidan 6 Vikingarna byggde skepp*; *Sidan 22 Vikingarna hade ett annat språk än det vi har*. Rubrikerna i innehållsförteckningen är alla påståenden i påståendeform förutom den om kapitel 10. Kapitel 10 innehåller berättelsen i mitten av boken. Rubriken lyder: *Sidan 10 Berättelse: Ett skepp i storm*.

Nästa uppslag, s. 4 och 5, är det första textuella uppslaget, det vill säga det första med sammanhängande skriven text och illustrationer. Sidan 4 inleds med rubriken *Vikingarna levde för länge sedan*. Läsaren får lära sig att det bodde vikingar i Sverige för 1000 år sedan och att den tiden kallas för vikingatiden samt får lite information om vad vikingarna kunde göra. Vid sidan av texten finns en *ordförklaringsruta* innehållande ordet *rövare* och definitionen *människor som tar andras saker*. Att ordet *rövare* finns med i en ordförklaringsruta antyder att den tänkta läsaren är någon som inte känner till vad ordet betyder. Om så är fallet hos läsaren, kan ordrutan uppfattas som ett erbjudande om förtydligande.

Längst ner på sidan finns en illustrerad tidslinje som går från stenåldern via bronsåldern och järnåldern till vikingatiden och sedan medeltiden och nutid. Vikingatiden har på tidslinjen kontrasterande färg gentemot de andra tidsåldrarna. På tidslinjen syns inga människor utan bara ting och en varelse i form av en mammut. Mammuten är tecknad i profil och dess blick kan inte sägas möta läsarens.

Tidslinjen förhåller sig till brödtexten på så vis att den *illustrerar* påståendet i rubriken *Vikingarna levde för länge sedan* samt påståendet som inleder brödtexten *För tusen år sedan bodde det vikingar i Sverige*. Tidslinjen kan även sägas ha en *avbytesrelation* med texten i det att den bidrar med information utöver det som står i texten. Tidslinjen erbjuder läsaren att titta och förstå att tusen år sedan inte är så värst länge sedan i mänsklighetens historia.

Sett till allmänna språkhandlingar så består den skrivna texten på första uppslaget nästan enbart av påståenden. Det enda undantaget är rubriken på sidan 5 som är en uppmaning: *Möt Sven från vikingatiden*. Sett till speciella språkhandlingar så finns dock i slutet på sidan 4 följande mening: *På nästa sida ska du få träffa Sven*. Verbkonstruktionen *ska du få träffa* gör att textjaget bidrar med en tjänst snarare än information och förvandlar alltså meningen till ett erbjudande.

Även på sidan 5 finns en ordruta, denna gången innehållande ordet *skepp* och definitionen *en stor båt*. Den är utformad på precis samma sätt som föregående ruta och, återigen likt den föregående, placerad i marginalen.

På sidan 5 får läsaren möta Sven, pojken i fokus på omslaget. Överst på sidan står rubriken *Möt Sven från vikingatiden*. Den vänstra halvan av sidan fylls av text. Läsaren får lära sig att Sven är 14 år gammal, att han bor på en gård med sin familj och att han till sommaren ska med sin far ut på en resa på havet. Högra halvan av sidan utgörs av en bild på Sven framför sitt hus. Det ryker ur skorstenen och boskap syns i bakgrunden. Sven möter läsarens blick och har halvöppen mun och står på ett sätt som ger intrycket av att han pratar med läsaren. Sven tittar rakt på läsaren. En avbildad människa vars blick avser möta läsarens ställer ett krav på denne (Björkvall 2012:38). Sven kräver genom sin blick interaktion med läsaren. Sven illustreras beskuren ungefär vid midjan, det som Björkvall (2012:42) kallar *nära medelavstånd*. Sven uppfattas alltså som om han befinner sig på *social distans* ifrån läsaren, dvs. nära nog att vara någon att tala med. Läsaren ges möjligheten att uppfatta interaktionen med Sven som nära nog för att vara någorlunda personlig men inte såpass nära att han är påträngande. Hans öppna och mot läsaren utsträckta arm och hand förmildrar kravet som ställts via hans blick. Kombinerat med rubriken *Möt Sven från vikingatiden* (en uppmaning) är den kommunikativa handlingen som förmedlas med de visuellt utstickande elementen (bilden, rubriken) ett *erbjudande*. Ett erbjudande om bekantskap kanske.

Boken saknar helt frågor och är fattig på uppmaningar. Graden av interaktivitet i den skrivna texten är således knapp. Att majoriteten av hela boken är skriven enbart i påståenden tolkar jag som ett medvetet val från författaren eller förlagets sida som *genremarkör* för genren lättlästlitteratur. Istället är det bilder och grafiska element som får stå för de kommunikativa handlingar som inte är påståenden. Bilden på Svens ansikte som följer med läsaren på nästan varje sida möter läsarens blick och ställer på så vis ett krav på dennes uppmärksamhet. Att samma bild finns med på varje sida blir från den multimodala textens sida ett erbjudande om bekantskap mellan läsaren och Sven. Läsaren erbjuds på varje sida komma ihåg att det är Sven som berättar och att berättandet är ur ett barns perspektiv.

5.1.1 Övriga iakttagelser

De olika hjälpmedel som finns utspridda i boken, i synnerhet ordförklaringsrutorna, läser jag som ett erbjudande om stöd i läsningen. Dock anser jag ordrutorna verka bristande på det sättet att definitionerna i dem inte är tydliga och orden som definieras förefaller slumpmässiga. Jag får intrycket av att ordrutornas syfte är att vara en genremarkör för *lättlästlitteratur* snarare än stöd åt läsaren.

Genom boken presenteras ett perspektiv på *kristendomen* vari den får agera lösningen på alla Svens vikingatida problem och vara vägen till lycka. För kristna barn kan detta perspektiv möjligen bidra med igenkänning och bekräftande av identitet. För barn utan religion, eller framförallt för barn av annan religion, kan kristendomspektivet å andra sidan skapa mycket stor distans mellan texten och läsaren.

5.1.2 Sammanfattning

Att låta ett påhittat vikingatida barn, Sven, ta över textens röst från författaren är ett effektivt sätt att låta texten präglas av barns närvaro. Läsaren introduceras till Sven som en kompis och mycket av innehållet framställs som en dialog Sven och läsaren. Trots bokens sparsamma användning av *läsar-du* får det läsande barnet ändå ta plats och interagera med innehållet i boken som Svens kompis. Relationen mellan textens röst och läsaren uppfattas som ganska jämbördig och boken präglas av *närhet*.

5.2 Vänehem 2015

Vikingar av Mats Vänehem kom ut på Bonnier Carlsen förlag 2015. Den har 46 sidor. Författaren har både skrivit texten och illustrerat.

Omtal och tilltal med personliga pronomen

I boken förekommer 5 st läsar-du, 6 st författar-jag, 8 st allmänt vi och 1 du och jag-vi.

Tabell 5: Förekomster av omtal och tilltal i skriven text i Vänehem 2015

Pronomen	Antal förekomster i hela boken
Läsar-du	5 gånger

Författar-jag	6 gånger
Allmänt vi	8 gånger
Du och jag-vi	1 gång

Tabell över tilltal och omtal i skriven text i *Vikingar*

Ett läsar-du framträder sammanlagt fem gånger i boken varav tre förekomster är i en och samma faktaruta på sidan 43 och de sista två är i efterordet.

I efterordet tilltalas läsaren direkt med ett *du* på det här viset:

Det finns mycket att göra för framtidens arkeologer. Kanske är du en av dem?
(Vänehem 2015:46)

I efterordet ges läsaren även ett perspektiv på vad som är bokens syfte och tilltalas med du:

Meningen är att du ska få en inblick i hur arkeologer arbetar (Vänehem 2015:46).

Efterordet innehåller även bokens enda förekomster av ett *författar-jag*. Författaren benämner sig själv som *jag* 6 gånger.

På sidan 11 använder författaren för första gången ett *allmänt vi*.

För 130 år sedan tyckte forskare att vi skulle kalla perioden mellan år 800 och 1050 för vikingatid. Det gör vi än idag.

Senare på samma sida används samma typ av allmänt vi tre gånger till: [...] *bli lika gamla som vi blir idag; [...]såg ut ungefär som vi; De var lika långa som vi [...]*. Sammanlagt i boken förekommer det allmänna vi:et 8 gånger.

Ofta används ett generiskt *man* på de ställen man även kunnat tänka sig ett allmänt vi:

Man har länge trott att vikingarna då släpade eller bar sina båtar över land [...] (Vänehem 2015:37)

På sidan 45 används pronomenet *vi* men här är *vi*:et snarare ett du och jag-*vi*:

Men vi har bara kikat på vikingatiden genom det titthål som tagits upp i marken just här. (Vänehem 2015:45)

Detta är den enda förekomsten av ett du och jag-*vi* i boken.

Det är intressant att efterordet skapar närhet på ett så helt annat sätt än vad resten av boken gör. Ett läsande barn kanske inte lägger någon tid på att läsa efterordet och går därmed miste om hela närvaron i boken.

Omtal av barn i text och bild

Längst ner på sidan 9 finns en faktaruta med rubriken *Vad gör arkeologer?* I faktarutan omnämns barn på följande sätt

Arkeologer kan vara anställda på museer eller arkeologiföretag. De kan också jobba med utställningar och visningar för skolbarn. (Vänehem 2015:9)

På sidan 17 omtalas barn återigen i en faktaruta

Omkring hälften av alla barn dog före tio års ålder till följd av olika sjukdomar. Det händer att arkeologer hittar barnskelett som ligger i en träkista. De är för det mesta från vikingatidens slut, när människor börjat begravas som kristna. Man kan undra var barnen begravdes under alla århundraden före kristendomen [...] (Vänehem 2015:17)

På sidan 22 finns en illustration av arkeologer i arbete på en utgrävningsplats. En bildtext intill illustrationen förklarar att det ligger ett skelett efter ett barn i tioårsåldern i en grav. På sidan intill illustreras hur barnet låg i kistan när det begravdes och vad hon kan ha haft för kläder på sig. Intill den illustrationen finns ännu en bildtext som omnämmer barn: *Prästerna lärde ut att alla människor hade en själ, även små barn.*

Barns närvaro i boken är liten. De får enbart plats i sammanhang där barnen inte är egna aktörer.

Kommunikativa handlingar

På omslaget syns ett stormande hav och fören på ett vikingaskepp kommer in i bilden från höger. Skeppet är fyllt med barn och vuxna, män och kvinnor som alla är aktiva och i rörelse men ingen möter läsarens blick. Bakom skeppet reser sig ett berg ur havet och uppe på berget brinner en eld som bildar svart rök vari bokens titel tar plats. Bildhandlingen som uttrycks är ett erbjudande.

Den första illustrationen läsaren möter förutom omslaget föreställer en grävskopa full med jord. På bädden med jord i skopan ligger en dödska. Bilden erbjuder en smygitt på vad som komma skall och kan väcka spänning i en läsare. Under illustrationen står *Jorden döljer hemligheter. Ibland släpper den något ifrån sig, ofta av en slump. Det kan ske när man minst anar det...*

Det första textuella uppslaget föreställer samma grävskopa fast som en liten del av en större illustration. Vi får se hela grävmaskinen och en förvånad arbetare som tittar på dödska i skopan och håller en telefon till örat. Texten på sidan ligger till vänster och nedanför den stora grävmaskinen. Rubriken lyder *När historien tittar fram*. Texten berättar en historia om hur det skulle byggas en ny väg i en skogsbacke en tidig höstmorgon. Föraren får syn på dödska och ringer sin chef som i sin tur ringer till polisen. Polisen kommer och undersöker och fastställer att dödska är väldigt gammal. Chefen ringer då istället länsstyrelsen och länsstyrelsen kontaktar arkeologer som påbörjar en utgrävning redan nästa dag. Längst ned på sidan ser läsaren hur två arkeologer tar emot samtalet.

Samtliga meningar på första uppslaget är i påståendeform förutom två:

Hur har den hamnat där? (Vänehem 2015:6)

Tänk om det är skelettet efter någon som blivit mördad? (Vänehem 2015:6)

Första uppslaget erbjuder få möjligheter för interaktion med läsaren.

5.2.1 Övriga iakttagelser

Illustrationerna tar störst plats i boken men illustrerade gestalter är inte i fokus. Istället är det vackra detaljerade landskap, genomskärningar och ting som tar plats. Illustrationerna i boken erbjuder läsaren att ta sig tid och titta på dem. Man skulle kunna likna boken vid ett tittskåp som det läsande barnet får lov att titta in i. Boken lockar läsaren till att vilja titta med hjälp av skönhet och spänning i bilderna. Grävskopan med dödsfallen på det första uppslaget är ett exempel på hur läsaren lockas till att vilja titta mer.

5.2.2 Sammanfattning

Boken är generellt fattig på direkt tilltal med personliga pronomen. Språkhandlingar som inte är påstående är även de väldigt få. Den skrivna texten i boken präglas av statiskhet. I ett mejl till mig förklarar Vänehem att den skrivna texten är tänkt att vända sig framförallt till mellanstadie lärare eller en annan vuxen som använder boken som läromedel.

Boken lockar med spänning och fina bilder men ger inte en enskild läsare någon självklar möjlighet för interaktion. Möjligtvis är den skrivna texten menad som textstöd åt en lärare snarare än text menad att läsas högt och det skulle förklara varför den skrivna texten är som den är. Boken präglas mer av *distans* än av närhet.

5.3 Engholm 2017

Riktiga vikingar! av Bengt-Erik Engholm kom ut på Natur & Kultur förlag 2017. Boken har 85 sidor och har illustrerats av Jonna Björnstjerna.

Omtal och tilltal med personliga pronomen

Riktiga vikingar! innehåller 15 st läsar-du, 5 st författar-jag, 14 st allmänt vi och 10 du och jag-vi.

Tabell 6: Förekomster av omtal och tilltal i skriven text i Engholm 2017

Pronomen	Antal förekomster i hela boken
Läsar-du	15 gånger

Författar-jag	5 gånger
Allmänt vi	14 gånger
Du och jag-vi	10 gånger

Tabell över tilltal och omtal i skriven text i Riktiga vikingar!

Författaren inleder boken med metatext som etablerar relationen mellan författaren och läsaren som sedan råder i resten av boken. Det inledande stycket text i boken har som funktion att fastställa bokens ramar. Rubriken är *Hej!* – en interjektion som erbjuder stor grad av interaktivitet. Boken etablerar från allra första uppslaget *författar-jag:et* och *läsar-du:et*. Sidan 7, den första textuella sidan, inleder användandet av *du* med

När du läser om sånt som hänt för länge sedan ska du veta att allt inte är sant.
(Engholm 2017:7)

Och på nästa sida förekommer det ytterligare två gånger:

[...] det kan du också vara när du funderar på vikingatiden! (Engholm 2017:8)

Läsar-du:et fortsätter användas i resten av boken och förekommer sammanlagt 15 gånger.

Författar-jag:et träder för första gången fram på sidan 10, i följande mening

[...] jag slår vad om att de tävlade om vem som kunde åka snabbast.
(Engholm 2017:10)

Författar-jag:et används sedan sammanlagt 5 gånger i boken.

Första gången det allmänna vi:et används är på första sidan:

Och kan vi verkligen veta hur människorna såg ut och vad de gjorde för tusen år sedan? (Engholm 2017:7)

Det allmänna vi:et används 14 gånger i boken.

På sidan 28 etableras ett *du och jag-vi*. Författaren tar sig här an ett litterärt tidsrese-grepp som drar in det läsande barnet i den historiska kontexten.

Vi låtsas att det finns en tidsmaskin ändå! Vi använder vår fantasi, precis som arkeologer och historiker måste göra, och åker tusen år bakåt i tiden. Men jag undrar om vi kan prata med någon där. (Engholm 2017:28)

Du och jag-vi:et används sammanlagt 10 gånger i boken och alla gånger är det inom den fiktiva tidsresan.

Sidan 31 har rubriken *Ungefär som du och jag*. Stycket inleds med det sedan tidigare etablerade *du och jag-vi:et* som reser i tiden.

Vi tar tidsmaskinen och landar på en gård intill en sjö i skogen. Det är lördag och alla ska bada. Ser människorna ut som vi? (Engholm 2017:31)

Direkt omtal och tilltal i den skrivna texten är alltså allmänt förekommande i boken och används konsekvent.

Omtal av barn i text och bild

Den första förekomsten av *omtal av barn i text* i boken uppkommer på sidan 24 i följande mening:

Berättelserna fördes vidare, från vuxna till barn och sedan till deras barn. (Engholm 2017:24)

Intill texten ur vilken ovanstående citat är taget är en illustration av en vuxen kvinna som sitter i en stol och i en pratbubbla ses försöka berätta en saga om den fornnordiska gudinnan Freja. Vid hennes sida på en bänk sitter ett barn med huvudet vilat i handen och endast halvöppna ögon riktade mot den vuxna kvinnan. Bilden är humoristisk på den vuxna kvinnans bekostnad eftersom hon framställs som dålig på att berätta intressanta historier.

På sidan 34 benämns barn när författaren berättar att det var väldigt farligt att föda barn på vikingatiden. Han berättar att många barn och kvinnor dog i barnsäng och fortsätter med att många barn dog när de var små därför att det inte fanns så bra mediciner. Nästa stycke på samma sida går igenom hur olika gårds- och familjekonstellationer kunde se ut: [...] *deras barn gifte sig med andra stormäns barn; [...] en familj kunde bestå av fler än bara föräldrar och barn.*

Sidorna 38 och 39 fylls av text som har rubriken *Vikingabarn*. Texten inleds med *Att vara barn på vikingatiden var säkert väldigt annorlunda mot vad det är idag*. Texten fortsätter med att beskriva att det inte fanns någon skola och att de flesta barn fick arbeta på ett eller annat sätt. Barnen beskrivs som *värdefulla för att de gjorde nytta, och så skulle de ta över gården en dag och se till att föräldrarna fick en bra ålderdom*. Resten av texten handlar om hur barn tillbringade sin fritid med att t.ex lyssna på sagor, leka lekar eller spela spel. Uppslaget har två illustrationer som föreställer barn. En av dem föreställer ett litet barn som glatt leder en stor häst. Den andra illustrationen föreställer samma vuxna kvinna som berättar en historia för ett uttråkat barn som vi tidigare sett på sidan 24. Kvinnan fortsätter att staka sig i sitt berättande i en pratbubbla och barnet har nu somnat; ögonen är stängda och att barnet sover illustreras med tre stycken *ZZZ*.

På sidan 42 finns en illustration av en pojke och en flicka som ska föreställa trälarna. Texten bredvid rubriceras *Jobba och träla*. Barnen har enkla kläder, rufsigt hår och arga ansiktsuttryck. På sidan intill, sidan 43, handlar den skrivna texten om *Den viktiga smeden* och vad han gjorde i vikingaby. Bland annat nämns att han kunde dra ut onda tänder. En illustration längre ner på sidan visar ett vettskrämt barn som en smed är på väg emot med en stor tång.

Sidan 53 visar en illustration av två vikingabarn varav den ena försöker ge den andra ett "kärleksbrev" – en liten platta med några runor på. Att det är ett kärleksbrev görs framgående av att ett av barnen ler och tittar på det andra med ett hjärta i luften. Det andra barnet ser trumpen, sur och irriterad ut. Den skrivna texten intill handlar om *Runor till vardags*.

På sidan 78 handlar den skrivna texten om *Den samiska religionen*. En illustration intill visar hur två gudomliga figurer "bygger ihop" varsitt barn; den ena bygger en pojke och den andra en flicka. Mellan de båda byggande gudafiguerna står två "färdigbyggda" leende barn.

Barn tar alltså ganska stor plats i boken. De får vara med i många olika sammanhang och får stå som egna agenter.

Kommunikativa handlingar

Bokens omslag är färggrant, glatt och stiliserat. I en illustrerad ram syns ett vikingaskepp i profil seglandes på höga vågor. I skeppet står en bred samling karaktärer och objekt som läsaren kommer få möta i boken. Där är bl.a två trälar, en völva och en tillfångatagen munk. Där är även en runsten, två renar och ett par skidor. Alla karaktärer är utpekade med benämningar och pilar.

Det första textuella uppslaget inleds med rubriken *Hej!* följt av ett sjok med text. Hela boken inleds alltså med en språkhandling som är en *hälsning* – en speciell språkhandling som kräver interaktivitet.

Under rubriken börjar författaren med att bemöta den tänkta läsarens förväntningar och fördomar kring vad en viking är.

Alla vet väl vad en viking är. En enorm gubbe med skägg, jättemuskler och stor mage. Han ser arg ut och har ett långt svärd i ena handen och en yxa i den andra. (Engholm 2017:7)

Texten fortsätter med att bemöta och ifrågasätta dessa förväntningar. Läsaren tilltalas och uppmanas till att vara kritisk till vad man läser om historia. Uppmaningen kommer i form av ett påstående:

När du läser om sånt som hänt för länge sedan ska du veta att allt inte är sant.
(Engholm 2017:7)

Författaren beskriver arkeologers arbete och liknar dem vid detektiver och uppmanar läsaren till att tänka på sig själv som en ”vikingadetektiv” under läsandets gång. Denna gång levereras uppmaningen i form av ett utrop

[...] det kan du också vara när du funderar på vikingatiden! (Engholm 2017:7)

Vid sidan av texten är en svartvit illustration på en stor, stereotyp viking med hornhjälm som står i fören på ett skepp och håller fast en tillfångatagen präst. Vikingens blick är riktad rakt på läsaren och kräver därmed läsarens uppmärksamhet. Bildens relation till den skrivna texten är *illustrerande*. Bilden illustrerar just det som den skrivna texten sätter sig emot, den stereotypa vikingen. Detta bidrar med ett humoristiskt element som kan skapa en relation mellan läsaren och författaren och den ”falska vikingen”. Läsaren, tillsammans med författaren, har övertaget över den falska vikingen eftersom de båda vet att han är löjlig och just falsk.

En fotnot längst ned på sidan plockar upp asterisken från rubriken. Fotnoten har en tillhörande illustration som föreställer en vikingatida man som tittar rakt på läsaren och säger *Hej!* i en pratbubbla. Återigen möter den illustrerade figuren läsarens blick och gör en krävande bildhandling, han kräver att bli hälsad på. Fotnoten förklarar att ordet *hej* kommer från vikingatiden.

Det första textuella uppslaget innehåller olika typer av språkhandlingar som leder till en varierad grad av interaktivitet mellan läsaren och texten.

5.3.1 Övriga iakttagelser

Barn generellt ges många möjligheter att identifiera sig och interagera med det som framställs i den multimodala texten. Utstickande är dock att boken konsekvent skriver om *samer* som om det samiska folket var något fanns på vikingatiden men inte längre. Samer behandlas i texten framförallt under rubrikerna *Vilka bodde i Skandinavien?*, *Folket i norr* och *Den samiska religionen*, på sidorna 28, 29 och 77. Det samiska folket likställs med vikingar på sättet de skildras i boken. Ett läsande barn som skulle identifiera sig själv och sin familj med ordet *same* exkluderas helt och hållet från bokens innehåll i och med dessa tre rubriker.

Relevant är även att både den skrivna texten och bilden präglas av *humor*. Humor på bekostnad av vikingarna, humor på bekostnad av det moderna samhället och på bekostnad av vuxna. Humorn stärker relationen mellan textens röst och läsaren vilket i sig bidrar med närhet.

5.3.2 Sammanfattning

Boken präglas av *hög grad av interaktivitet* och mer av *närhet* än av distans i både bild och skriven text. Det direkta om- och tilltalet som råder konsekvent i hela boken leder till en tydligt definierad relation mellan läsaren och textens röst. Barn tar stor plats bland de illustrerade gestalterna och gestalterna kräver interaktivitet av läsaren. Boken utnyttjar en variation av olika språkhandlingar och låter läsaren ta plats i berättandet.

6. Diskussion

De tre böckerna har liknande innehåll på många sätt, men deras framställning av innehållet skiljer sig åt markant. Böckerna är väldigt olika långa. Bengtsson 2011, Vänehem 2015 och Engholm 2017 är 25, 46 respektive 85 sidor långa. Min analys har visat de tre böckerna utnyttjar olika textuella betydelsepotentialer och i olika hög grad för att skapa närhet. Det är rimligt att anta att böckernas sidantal och deras tänkta målgrupp är faktorer som påverkat sättet på vilket de valt att etablera närhet och/eller distans.

Möjligheter till identifikation och interaktion ser ut på flera olika sätt i böckerna. Direkt till- och omtal kan låta läsaren tydligt identifiera sin relation till textens röst och därmed bidra med interaktivitet i läsandet; att framställa gestalter vari läsaren kan se och förstå sig själv bidrar med en möjlighet till identifikation som kan leda till interaktion med innehållet; aktiverande kommunikativa handlingar som uppmaningar, frågor och krav tvingar läsaren att ta på sig en interaktiv roll; komponenter som humor och spänning kan stärka läsarens relation till textens röst och bjuda in till interaktion.

Bengtsson 2011 och Engholm 2017 erbjuder högre grad av interaktivitet än vad Vänehem 2015 gör. I båda de förstnämnda böckerna finns även större möjlighet till identifikation och relationsskapande med textens röst än vad det finns i den tredje. Vänehem 2015 låter barnet kika in i en spännande värld, men varken den skrivna texten eller bilden söker direkt kontakt med läsaren.

Om de moderna faktaböckerna skriver Mossberg följande: ”Dessa okonventionella böcker tänjer på gränserna för vad en faktabok kan anses vara och utgör i många fall hybridtexter mitt emellan fakta och fiktion, och narrativ och icke-narrativ text” (2021a:2) . Bengtsson 2011

använder sig av ett fiktivt barn för att berätta innehållet i boken. Illustrationer av Sven söker kontakt med läsaren med sin blick och använder sig av öppet kroppsspråk för att erbjuda kontakt. Innehållet blir via Sven dialogiskt och bidrar med närhet. Bengtsson 2011 verkar vara ett typexempel på den typ av text som Mossberg beskriver. Gränsen mellan fakta och fiktion tänjs i hög grad i Bengtsson 2011, dels i och med att Sven tar över bokens röst och delar historisk fakta med läsaren genom att berätta om sitt liv, dels genom att mitten av boken utgörs av en narrativ berättelse om när Sven är iväg på viking. Fakta och fiktion blandas på varje sida.

Engholm 2017 använder sig konsekvent av personligt om- och tilltal vilket skapar en stark relation mellan textens röst och läsaren. Engholm 2017 använder även sina illustrerade gestalter för att interagera en del med läsaren. Engholms bok utnyttjar också humor för att skapa närhet.

Jag anser att de interpersonella kvaliteter som Bengtsson 2011 och Engholm 2017 besitter möjliggör större förståelse för den egna relationen till innehållet än vad innehållet i Vänehem 2015 gör. Jag finner det intressant att det är den kortaste och den längsta boken som lyckas bäst med att prägla innehållet av närhet. Boken med högst sidantal, Engholm 2017, har störst mängd text och därför större ”yta” att använda sig av för att etablera närhet. Bengtsson 2011 har på samma sätt minst ”yta” men etablerar närhet ändå tack vare det berättartekniska greppet med barnet Sven. Det är värt att notera att Bengtsson 2011 är utgiven av ett lättlästförlag och att en del av bokens tänkta målgrupp är barn och ungdomar med funktionsnedsättning. Barn och ungdomar med funktionsnedsättning är en målgrupp som kan gynnas ännu mer än andra barn av tydligt satta ramar vad gäller den läsandes relation till texten. Det går att anta att Bengtsson och/eller Nypon förlag arbetat med den relationsskapande sidan av texten mer explicit än vad som gjorts för de andra två böckerna.

Att texten i Vänehem 2015 är minst interaktiv och präglas av distans går möjligtvis att förklara av dess tvådelade målgrupp. Boken var först ämnad som bilderbok för barn och arbetades sedan om för att kunna användas i utbildningssyfte i mellanstadiet. Det går att anta att bilderna skapades med noggrannhet för att fascinera och väcka spänning och beundran i läsaren. Den skrivna texten lades till så att en mellanstadielärare enklare skulle kunna prata om vad bilderna föreställer med sina elever. Att den skrivna texten är menad att fungera som undervisningsstöd snarare än individuell läsning är en möjlig anledning till varför texten

framställer innehållet med distans. Det görs inte tydligt någonstans i boken hur den skrivna texten kom till eller hur den tänkta läsaren är menad att ta del av innehållet. I Mari Mossbergs (2021a:2) recension skriver hon om moderna faktaböcker: ”Genom att de i stor utsträckning skapas av illustratörer och grafiker med en egen personlig stil får böckernas estetik ofta en framträdande plats [...]”. Det är rimligt att anta att faktumet att Vänehem är professionell illustratör såväl som författare och arkeolog har påverkat bokens utformning och dess fokus.

I alla tre av böckerna har bilden en essentiell roll i skapandet av betydelse. Detta stämmer överens med det Kåreland (2001:57) observerat och beskrivit om att bilderna får stå för en väsentlig del av informationen. Även Mossberg (2021a) kallar bilden i faktaböcker för barn ”oumbärliga inslag”.

I *Möte med barnboken* skriver Lena Kåreland att barnböcker generellt speglar samhället och att en studie av barnböcker från olika tider kan visa hur bl.a historiesyn har förändrats (2001:90). Jag tycker att Engholm 2017:s beskrivning och behandling av *samer* i text och bild utgör ett utmärkt modernt exempel på detta. I skrivande stund har det endast gått 5 år sedan Engholms bok kom ut och enligt min åsikt framstår den som förlegad på just den punkten. Sättet på vilket det samiska folket beskrivs i boken likställer dem ungefär med vikingar. De framställs som något sällsamt och mystiskt som är av det förflutna. Jag anser denna skildring som nedsättande och föråldrad. Som Mossberg (2021a:3) poängterar i sin artikel finns det bakom faktaböckerna alltid en eller flera avsändare som presenterar ett visst stoff ur ett visst perspektiv. Detta görs inte minst tydligt av rollen som kristendomen tar i Bengtsson 2011. Bokens text presenterar kristendomen som den unge berättaren Svens räddning från våld och oro:

Om man är kristen så får man inte slåss och döda. Och man ska inte **röva** andras saker. Om jag blir kristen så behöver jag inte åka iväg med skeppet. Då kan jag stanna kvar här hemma på gården. (Bengtsson 2011:24, fetstil i original)

Längst bak i Bengtsson 2011 listas 9 personer som ”granskat den språkliga bearbetningen av boken”. 7 utav dessa 9 granskare kommer från en särskola i Värnamo, Jönköping. Jönköping brukar i folkmun kallas ”Sveriges Jerusalem” på grund av att där råder hög frikyrklig aktivitet i jämförelse med resten av Sverige (P4 Jönköping 2016). Författaren Torsten Bengtsson är inte själv från Jönköping men var ”Läsambassadör” i Jönköpings län åren 2013-2015

(Jönköpings län 2015). Detta för tankarna till vad Mossberg (202a1:3) skrivit om faktaböckernas avsändare. Att stoffet för en bok måste väljas ut, organiseras och presenteras och att det med nödvändighet leder till ideologisk vinkling. Det är möjligt att Bengtsson 2011:s koppling till personer som har med Jönköping att göra medvetet eller omedvetet vinklat innehållet i boken i kristendomens favör.

Trots Vänehem 2015:s mindre tillgängliga stil har den läsåldern 6–9 på bokus medan de andra två har 9–12. Den enda slutsatsen jag kan dra gällande läsåldrarna är att det inte verkar finnas någon praxis bland förlagen om hur läsåldrar sätts och bör sättas. Möjligtvis kan läsåldrarna vara pekpinna åt vilken *typ av innehåll* boken förmedlar men knappast hur enkel eller svår den är att läsa eller förstå. Vidare efterforskning om läsåldrar på faktaböcker för barn hade varit intressant.

Förhoppningsvis kan denna uppsats bidra till forskningsfältet om faktaböcker för barn. Om inte annat så tycker jag den pekar på att det finns mycket intressant att finna i faktaböckerna och att mer forskning behövs. Faktaböcker för barn skulle kunna bli bättre och mer tillgängliga om det togs fram forskningsbaserade riktlinjer och råd till författare och förlag.

Källförteckning

Bengtsson, Torsten (u.å.), *Ungdomsböcker*;

<https://torstenbengtsson.se/?c=ungdomsbocker&i=barn-och-ungdomar> (hämtad 2022-04-14)

Bengtsson, Torsten (2011). *Vikingar*. Mölle: Nypon

Björkvall, Anders (2012). *Den visuella texten: multimodal analys i praktiken*. Stockholm: Hallgren & Fallgren

Bonnier Carlsen (u.å.), *Författarsida för Bengt-Erik Engholm*, <https://www.bonniercarlsen.se/forfattare/22311/bengt-erik-engholm/> (hämtad 2022-04-14)

Bonnier Carlsen (u.å.), *Om förlaget*, <https://www.bonniercarlsen.se/om-forlaget/> (hämtad 2022-04-21)

Engholm, Bengt-Erik (2017). *Riktiga vikingar!*. Stockholm: Natur & Kultur

Hellspång, Lennart & Ledin, Per (1997). *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur

Jönköpings län (2015). *Torsten Bengtsson Läsambassadör i Jönköpings län – En rapport om projektet Läsambassadör i Jönköpings län 2013-2016*. Jönköping: Region Jönköpings län. <http://docplayer.se/11341439-Torsten-bengtsson-lasambassador-i-jonkopings-lan.html> (hämtad 2022-06-20)

Kåreland, Lena (2001). *Möte med barnboken: linjer och utveckling i svensk barn- och ungdomslitteratur*. Stockholm: Natur och kultur

Mossberg, Mari (2021a) *Nina Goga, Sarah Hoem Iversen & Anne-Stefi Teigland (red.), Verbal and Visual Strategies in Nonfiction Picturebooks: Theoretical and Analytical Approaches*, *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*, 44. doi: 10.14811/clr.v44.585.

Mossberg, Mari (2021b) *Finns det kvinnliga astronauter? Om könsneutral och inkluderande översättning av faktaböcker för barn*, *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*, 44. doi: 10.14811/clr.v44.585.

Natur och kultur förlag (u.å.), *Om natur och kultur*, <https://www.nok.se/om-natur-kultur/> (hämtad 2022-04-14)

Nikolajeva, Maria (2004). *Barnbokens byggklossar*. 2., [rev. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur

Nypon och vilja förlag (u.å.), *Serier, AHA! Nu fattar jag*
<https://www.nyponochviljaforlag.se/serier-nv/aha-nu-fattar-jag/> (hämtad 2022-04-12)

Nypon och vilja förlag (u.å.), *Om oss, Lättlästnivåer*
<https://www.nyponochviljaforlag.se/om-oss/om-lattlast/lattlastnivaer/lattlastnivaer-nypon/>
(hämtad 2022-04-14)

P4 Jönköping (2016). *Då kan bibelbältet flyttas från Jönköpings län* [Radioprogram] Sveriges Radio, 2016-10-14

Svenska barnboksinstitutet (u.å.), *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*
<https://www.barnboksinstitutet.se/forskning/barnboken-tidskrift-for-barnlitteraturforskning/>
(hämtad 2022-06-17)

Vänehem, Mats (u.å.), *About*, <https://www.vanehemillustration.com/about/> (hämtad 2022-04-21)

Vänehem, Mats (2015). *Vikingar*. Stockholm: Bonnier Carlsen